

Programma 2: Kwelders en Parelsnoer

Kwelders vormen een onmisbare schakel tussen de zoute Waddenzee en het zoete binnenland. Er groeien zeldzame zoutminnende planten, en tal van wadvogels strijken er neer bij hoog water. Het huidige kwelderareaal moeten we behouden en waar mogelijk uitbreiden. Daarnaast verdienen veel kwelders een opknapbeurt. Een groot aantal kwelders langs de vastelandskust ligt er gehavend bij. Ze verouderen en verruigen door een gebrek aan begrazing. Een integrale aanpak door agrariërs, natuurbescherming en waterschap is nodig om de kwelders weer op te laten bloeien. Dat vergt samenwerking, investeringen en onderzoek. Ook binnendijs liggen kansen om brakke natuurgebieden te creëren. Door binnen- én buitendijs de natuur te versterken worden waardevolle overgangen hersteld die zo kenmerkend zijn voor het Waddengebied.

Kwelders komen voor in de ondiepe kustzone, waar het water geleidelijk overgaat in land. Het begroeide gedeelte noemen we kwelders. In de vroege middeleeuwen bestond een zeer groot deel van de huidige provincies Groningen, Friesland en Noord-Holland uit uitgestrekte, vele kilometers brede kwelders met her en der kunstmatig opgeworpen heuvels: de terpen of wierden. In de loop der tijd is door inpolderingen enorm veel kwelderareaal verloren gegaan. De huidige kwelders langs de vastelandskust en in het Eems-Dollard gebied, hoe natuurlijk ze ook mogen lijken, zijn in eerste instantie door mensen aangelegd om landbouwgrond te winnen. Om het slib vast te houden, groef men greppels voor de afwatering en werden aarden dammen of rijshoutdammen opgeworpen. Langs de waddendijk rest nu nog slechts een smalle reep kwelder. Binnendijs liggen nog overblijfselen van wat eens een brede kwelder was. De restanten vormen nu kleine natuurparels in het cultuurland.

Belang van de kwelders en parelsnoer

Dat in het waddengebied nog kwelders liggen, is bijzonder. Wereldwijd is dit type ecosysteem schaars. In de Nederlandse Waddenzee ligt met 9.000 hectare meer dan tien procent van het totale Europese kwelderareaal. Het verdient daarmee het predikaat 'van zeer grote internationale betekenis'. De zeldzaamheid van kwelders in de wereld maakt dat bijna alle plantensoorten die er groeien bijzonder te noemen zijn. Ideale brede kwelders bestaan uit verschillende overgangen, van laag naar hoog, met op elke zone een eigen karakteristieke plantengroei. Zeekraal op het zoute wad, verder landinwaarts kweldergras, en hogerop, daar waar het zeewater slechts bij hogere tijden komt planten zoals Engels gras en strandkweek. De zilte plantengroei trekt veel leven aan, waaronder honderden soorten insecten, spinachtigen en andere ongewervelde dieren. Ook vogels weten de kwelders in groten getale te vinden. Bij hoogwater strijken er tienduizenden steltlopers en ganzen neer. Naast natuurwaarden dienen kwelders tal van andere doelen. Zo vinden recreanten er rust en natuur, laten agrariërs er hun vee grazen en dragen de kwelders bij aan de veiligheid van het achterland. Het belang van kwelders wordt alom onderkend. Binnen het provinciaal, nationaal en Europees overheidsbeleid is het belang van kwelderbescherming goed verankerd. Zo is de kustzone aangewezen als beschermd natuurgebied onder Natura 2000 en valt het onder de Habitat- en Vogelrichtlijn.

De huidige natuurparels die langs de kust liggen, zijn van grote waarde voor vogels. Tijdens de trek houden vogels als wilde eenden en goudplevieren de kust aan. Op het wad en de kwelders vinden ze voedsel, waarna ze binnendijks neerstrijken voor rust en zoet water. De Klutenplas nabij Pieterburen, die onlangs is uitgebreid en ingericht, laat zien welke belangrijke rol binnendijkse natuur kan vervullen voor planten en wadvogels. Inmiddels groeien op het voormalige bouwland al meerdere zoutminnende doelsoorten zoals zeeaster en zeekraal. Tijdens hoogwater strijken er duizenden steltlopers, eenden en ganzen neer voor voedsel en rust. Ook het natuurgebied Hegewiersterfjild onder Harlingen en de moeraseilanden in het Amstelmeer zijn zeer in trek bij vogels.

Toestand van de kwelders en parelsnoer

De Waddenzee kampt met een tekort aan kwelders. Door de vele inpolderingen zijn de brede kwelders van weleer gereduceerd tot een smalle reep langs de kust. Lokaal vindt nog erosie plaats omdat de aangroei gestopt is. Op veel plaatsen, zoals de westelijke kust van Friesland, is buitendijks helemaal geen kwelder meer te vinden. Op het ogenblik zijn kwelderwerken met rijshoutdammen of aarden dammen noodzakelijk om

het huidige kwelderareaal op peil te houden. Zonder kwelderwerken zouden de kwelders langs de Noordkust in een mum van tijd door voortgaande afslag verdwijnen, wellicht al binnen vijftig jaar. Omdat de huidige kwelders zo smal zijn, ontbreekt vaak de ruimte om alle verschillende overgangen te herbergen. Het slikkige wad gaat dan snel over in het droge land, zonder de waardevolle tussenstappen. De kwelders zijn ook zo smal, dat ze met harde westenwind en hoogwater af en toe volledig overstromen. De aanwezige vogelnesten spoelen dan met eieren of kuikens weg. Ook bij gewone vloed worden de vogels al over de dijk gedreven, waar ze noodgedwongen op cultuurland landen. En dat terwijl agrariërs de groepen ganzen en andere wadvogels liever zien gaan dan komen.

Een ander probleem waar veel kwelders momenteel mee kampen, is verruiging. Een monotone begroeiing van strandkweek of riet neemt vooral de Groningse kwelders in bezit. De verruiging heeft twee oorzaken. Enerzijds zijn het afgelopen decennium veel Groninger kustboeren gestopt met beweiden. Het grootste deel van de Groninger kwelders is in eigendom van individuele agrariërs. Vroeger liep op elke boerderij een schaaapvent rond, die de hele dag in de weer was met het verzorgen van het vee, vooral schapen. Tegenwoordig levert het houden van schapen weinig meer op, waardoor het aantal schapen op de kwelders drastisch is afgenomen. De huidige beheervergoeding uit het Programma Beheer blijkt ook niet afdoende om de afname te keren. Een andere reden voor de verruiging is de natuurlijke veroudering van de vastelandkwelders. Door opslibbing komen de kwelders alsmaar hoger te liggen, en juist deze hogere delen zijn vatbaar voor verruiging. Inmiddels is tachtig procent van de Groningse kwelders zogenaamd 'verkweekt' met strandkweek. Verkweking gaat ten koste van de jonge gevarieerde kwelder, met al zijn waardevolle zoutplanten. De hoge vegetatie maakt de kwelder bovendien minder geschikt voor ganzen en eenden. De kluut, die open grond nodig heeft, is aan de Noordkust nagenoeg verdwenen. Net als andere koloniebroeders, zoals de visdief en de kokmeeuw.

Doelen Programma Kwelders en parelsnoer

Met het Programma Kwelders en parelsnoer wil de natuurbescherming het volgende bereiken:

1. Een groter areaal aan natuurlijke kwelders.
2. Tegengaan van de veroudering en de verruiging op de bestaande duizend hectare kwelders langs de vaste wal in 2015.
3. Realiseren van een parelsnoer van minimaal veertig binnendijkse brakke natuurgebieden in 2025.
4. Verdiepen van de kennis over herstelstrategieën voor de kwelders.

Herstelmaatregelen

De Nederlandse natuurbescherming grijpt het Waddenfonds aan om een transitie op gang te brengen naar een duurzaam waddegebied. Acht natuurorganisaties slaan hiervoor de handen ineen. Eind 2005 presenteerden ze het waddenherstelplan 'Het Tij Gekeerd', een strategische visie voor investeringen in het waddegebied. In het voorjaar van 2007 verscheen het vervolg. Onder de titel 'Het Tij Geleerd' ontwikkelden de natuurorganisaties samen met veertien onderzoeksinstituten een samenhangend programma voor natuurherstel en kennisontwikkeling. Programma Kwelders en parelsnoer is één van de deelprogramma's. De permanente samenwerking zorgt voor verdieping van de kennis van het waddeecosysteem, en maakt dat keuzes voor herstelmaatregelen gefundeerd worden gemaakt. De in dit programma gepresenteerde herstelmaatregelen zijn het resultaat van uitvoerig onderzoek en overleg door deskundigen. De voorkeur van het Waddenfonds gaat uit naar het herstel van grote, robuuste systemen, die zichzelf in stand houden. Voor de kwelders en een binnendijks parelsnoer kan dit slechts in beperkte mate. Voor een werkelijk robuust herstel zou de waddendijk tientallen kilometers landinwaarts geschoven moeten worden. Ook zeewaarts liggen geen uitbreidingskansen, omdat de kwelder daar ten koste gaat van het natte wad.

De kwelders vragen niet om deeloplossingen, maar om een integraal en breed gedragen plan. Voor de huidige kwelders vormt samenwerking de sleutel tot succes. De natuurbescherming heeft het initiatief genomen om met betrokken grondeigenaren de handen ineen te slaan. Momenteel stellen natuurbescherming, agrariërs en waterschap een kwelderherstelprogramma op met een looptijd van twintig jaar. In het programma komen thema's als toegankelijkheid, toezicht, beheer en recreatieve zoneringsaanbod. Om draagvlak te creëren voor herstelmaatregelen is het belangrijk dat het publiek de schoonheid van de kwelders kan zien en ervaren.

1. Vergroten van het kwelderareaal

Het totale areaal kwelders langs de Groningse en Friese kust blijft door de kwelderwerken de afgelopen decennia vrij constant. Dat geldt niet voor de kleine kwelders in Noord-Holland, langs de Balgzanddijk. Deze kwelders worden langzaam opgegeten door de zee. Extra maatregelen zijn nodig om deze trend te keren, tot dat de nieuwe natuurlijke kwelders, die langzaam aangroeien, hun rol over kunnen nemen. In het waddegebied liggen daarnaast tal van kansen om het kwelderareaal te vergroten. Eén van de meest kansrijke locaties is Noard-Fryslân, waar tussen de zeedijk en de kwelder 1100 hectare aan zomerpolders kan worden 'ontpolderd'. Een recente proefverkweldering van 135 hectare, waarbij drie zomerkaden zijn

doorgestoken en het zoute zeewater vrij spel kreeg, toont succesvolle resultaten. Ganzen weten de nieuwe kwelders massaal te vinden, en verzilting van de omliggende polders blijft uit. Uiteindelijk is het de bedoeling om van Zwarte Haan in Het Bildt tot aan de pier van Holwerd een aaneengesloten natuurlijk kwelderlandschap te laten ontstaan. Hiervoor moeten nog vele gronden worden aangekocht en ingericht. Langs het overige deel van de Friese kust - tussen Zwarte Haan en de Afsluitdijk - ligt buitendijks geen kwelder. Plaatselijk kan het ontstaan van kleine kwelders worden gestimuleerd. Vooral tussen Zurich en Kornwerderzand liggen kansen voor kwelderontwikkeling.

2. Tegengaan van veroudering en verruiging

Een effectieve en beproefde beheermaatregel om verruiging tegen te gaan, is beweiding. Grazers als koeien, paarden of schapen zijn op de kwelders onmisbaar gebleken. Ze bezorgen de verruigde kwelders een verjongingskuur, en houden het terrein open. Op de Dollardkwelders en in Noord-Holland gebeurt de beweiding door natuurbeherende instanties. In Noard-Fryslân wordt een natuurgericht begrazingsbedrijf ingezet, waarin wel nog enkele investeringen nodig zijn. De grootste problemen komen we tegen aan de noordkust van Groningen, waar het versnipperde eigendom om een structurele samenwerking vraagt. Een gezamenlijke aanpak van agrariërs, natuurbescherming en waterschap is juist daar cruciaal om de beweiding nieuw leven in te blazen.

Voor de Groningse noordkust en de Bildpollen in Noard-Fryslân wordt op het ogenblik gewerkt aan inrichtingsplannen. Het gezamenlijke kwelderbeheer zal bestaan uit een zorgvuldig gekozen beweiding, om daarmee het natuurlijke mozaïek in de vegetatie te laten ontstaan. Juist de afwisseling van korte, door het vee begraasde, vegetatie en hoogopgaande begroeiing zorgt voor een optimale biodiversiteit. Eigenlijk net als vroeger, toen elke Groningse boer 'zijn eigen kop volgde'. Weidevogels als tureluurs houden van dit mozaïekbeheer. Op begraasde kwelders kunnen ze hun voedsel vinden, de verruigde delen zijn juist voor jonge vogels geschikt om in te schuilen. Begraasde kwelders zonder hoge begroeiing functioneren ook beter als hoogwatervluchtplaats voor vogels. Het inrichtingsplan vereist investeringen voor eenmalige ingrepen, zoals het ophogen van gronddammen en het aanleggen van opvangplaatsen voor het vee. Daarnaast is een behoorlijke beheervergoeding cruciaal om de interesse van agrariërs te wekken en te behouden.

Naast beweiding lijkt een nieuw beheerconcept, namelijk cyclisch beheer, kansrijk om kwelders te verjongen. Dat komt neer op het tijdelijk zeer intensief beweiden of het diep

afgraven van de hogere kwelder. Dergelijke ingrepen moeten eerst nader worden onderzocht.

3. Parelsnoer van brakke natuurgebieden

Om kwelderplanten en –vogels meer ruimte te geven, is het zaak om ook binnendijks brakke natuur te realiseren. Dat is mogelijk door het zoute kwelwater, dat onder de dijk doorsijpelt, op te vangen in vijvers en greppels. De natuurorganisaties willen binnendijks een parelsnoer realiseren van minimaal veertig brakke natuurgebieden langs de gehele noordkust van Groningen, Friesland en Noord-Holland, inclusief de polder van het eiland Texel. Natte natuur waar lepelaars, ganzen, weidevogels en steltlopers kunnen neerstrijken voor rust tijdens hoogwater en voor voedsel. De brakke parels moeten op regelmatige afstand langs de kust komen te liggen, zodat vogels ze als een soort ‘stapstenen’ kunnen gebruiken tijdens de trek. Anders dan de kwelders buitendijks zijn binnendijkse natuurgebieden goed bestand tegen zware stormen. Drama’s als het wegspoelen van vogelnesten worden daar voorkomen.

Nu al prijken langs de Noordkust verscheidene parels. De meeste vinden we in Groningen, van west naar oost onder meer Deikum, de Klutenplas, Nieuw Lotven en de Ruidhorn in de Emmapolder. Het merendeel van deze terreinen is aangekocht in het kader van het zoetwateraanvoerplan uit 1994. Sommige terreinen, zoals Deikum en de Emmapolder, kunnen nu met steun uit het Waddenfonds worden ingericht.

Langs de kust liggen tal van kansen om nieuwe gebieden aan te kopen of bestaande natuur uit te breiden. De parels hoeven niet allemaal in eigendom te zijn van natuurorganisaties. Ook agrariërs kunnen ruimte maken voor natuur met kwelderplanten en wadvogels. Voorstellen om zout water binnen te laten, zorgen bij omliggende agrariërs vaak voor de nodige beroering. Belangrijk uitgangspunt is dan ook dat de ingreep geen overlast mag veroorzaken, bijvoorbeeld door verzilting of het verspreiden van distels. Voor het herstel en behoud van cultuurhistorische landschapselementen, zoals kolken, bestaat vaak wel enthousiasme bij lokale groepen. Vooral in het westelijke deel van de Friese kust is een parelsnoer van brakke binnendijkse natuurgebieden van groot belang. Anders dan in Groningen ligt daar vooralsnog geen buitendijkse kwelder. Een binnendijks alternatief is dan ook belangrijk als broed-, rust- en foerageergebied voor wadvogels. Brakke natuur realiseren achter de waddendijk vergt grote ingrepen. In Groningen, waar het akkerland hoger ligt dan de kwelders, moeten greppels en vijvers worden gegraven om het zoute water op te vangen.

4. Onderzoek en monitoring

Meer kennis en ervaring over kwelderherstel is nodig. Het inrichtingsplan voor de Groningse noordkust en Bildtpollen in Noard-Fryslân start daarom met een pilot op een deel van de Groninger kwelder, waar ervaring wordt opgedaan met maatregelen op het gebied van begrazing, inrichting, beheer en monitoring. Daarnaast is het zaak om de proefverkweldering in Noard-Fryslân en andere herstelmaatregelen nauwlettend te blijven volgen. Ook het cyclisch beheer als nieuw beheerconcept verdient aandacht. Alle gegevens die hierbij vrijkomen – ook van andere bestaande meetreeksen – moeten worden gebundeld. Alleen door het decennialang gestructureerd verzamelen van onderzoeksgegevens wordt een goed beeld verkregen van het effect van inrichtings- en beheermaatregelen.

Projecten in het Programma Kwelders en Parelsnoer

Voor het Programma Kwelders en Parelsnoer dienen de acht natuurorganisaties onderstaande projecten in bij het Waddenfonds. Een aantal projecten kan op korte termijn in gang worden gezet, andere initiatieven verkeren nog in een pril stadium. Per project zijn de betrokken organisaties en de benodigde investering uit het Waddenfonds aangegeven. Enkele projecten voor kwelderontwikkeling op de eilanden, zoals in de Kroonspolders op Vlieland, worden ingediend binnen het Programma *Dynamische Eilanden*. Voor het *parelsnoer* bevat dit programma vooral projecten die op korte termijn uitvoerbaar zijn, omdat ze gecombineerd worden met het optimaliseren van agrarische functies.

Onderstaande projecten zijn niet afdoende om de gestelde doelen te bereiken. Om het pad voor de komende jaren uit te stippelen, werken op het ogenblik de natuurbescherming en de wetenschap nauw samen binnen het project 'Het Tij Geleerd'. Voor het Programma Kwelders en Parelsnoer is een deskundigenteam in het leven geroepen van natuurbeschermers en onderzoekers. Zij formuleren onderzoeksvragen, zoeken naar processen en projecten die het meest kansrijk en sturend zijn en zorgen dat de juiste meetgegevens op tafel komen. De projecten die hieruit volgen die investeringen vergen, worden de komende jaren bij het Waddenfonds ingediend.

